

EĞİTİM BAKIMINDAN GÜLİSTAN

Âdem CEYHAN*

ÖZET

Bu çalışma çerçevesinde öncelikle Osmanlı Devleti'nin son çeyrek asrıyla Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılımı idrak etmiş; bilhassa terbiye ilmine dair ve biyografiye ait eserleriyle tanınmış, son derece verimli bir şair ve yazar olan İbrahim Alâeddin Bey'in 1925 yılında bir terbiye dergisinde yayımlanmış olan "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan" başlıklı yazısının yeni harflere çevirdiğimiz asıyla günümüz Türkçesine aktarılan şekli takdim edilecektir. Bu eser, eğitim tarihimizin yazılabilmesi için, millî tarihimizde tesirli olmuş, mektep ve medreselerde uzun zaman boyunca okutulmuş; asırlar ve nesillerce gördüğü rağbet dolayısıyla "bizim klâsiklerimiz" diye-bildiğimiz eski edebî eserlerimizin incelenmesi gerektiğini belirten ve Sadî-i Şirâzî'nin Gülistan'ı üzerinde bu görüşün tatbikî örneğini veren bir etüttür.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Gülistan, İbrâhim Alâeddin Bey, "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan"

EDUCATION IN POINT OF GÜLİSTAN

ABSTRACT

In this paper first of all we want to give "Education in Point of Gülistan" named paper with latin letters and nowadays Turkish. This paper was published in a manner journal in 1925 and its' writer is İbrahim Alâeddin who was alive between last quarter century of Ottoman State and first quarter of Turkish Republic. This paper is a working wants to say that our old literature books -which can be named as "our classics"- are to be examined. And this paper was effective for our national history to write our education history, were read long time in Moslem seminary and schools.

Key words: Education, Gülistan, İbrâhim Alâeddin Bey, "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan"

Değerli meslektaşım Atabey Kılıç, merhum Prof. Dr. Tunca Kortantamer hatırasına misafir editör olarak hazırladığı derginin sayısı için benden de bir yazı isteyince, böyle takdire şayan bir çalışmaya nasıl bir makaleyle katılmanın uygun olacağını düşünmeye başladım... Aslında birkaç sene önce hoca için son vazife yeri olan Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde mesai arkadaşları ve öğrencileri tarafından hazırlanan armağana ben de bir yazıyla katılma isteği duymuştum... Çünkü 1995 yılında, yani tam on iki sene önce, öğretim üyeliğine atanmam için kurulan jürinin üyelerinden biri de Tunca Bey'di. Yüksek lisans ve doktoramı, orta dereceli okullarda öğretmenlik yaparak tamamladığım için, tezler dışında ilmî çalışma ve yayın yapmaya pek vakit bulamamıştım. Bundan dolayı, dosyamda henüz yayımlanmamış doktora tezinden başka, gazete ve dergilerde çıkmış birkaç yazıyla neşredilmemiş birkaç makalem vardı. Esasen yardımcı doçentlik kadrosu için adayın sadece doktora tezinden, yaptıkları ve yapabilecekleri hakkında bir fikir edinmenin mümkün görüldüğü malumdur... Diğer jüri üyelerinin raporu, kısa sayılabilecek bir zaman zarfında üniversitemize ulaştığı hâlde, Tunca Bey'in raporu, nedense, gecikiyordu... Raporu da hatırlatmak maksadıyla kendisine bir bayram tebriği göndermiştim. Nihayet gelen kısa ve olumlu raporundan, dosyamda bulunan yazıları okuduğu anlaşılıyordu. Bölümümüzde asistan ve öğretim üyesi olarak çalışan eski öğrencilerinin anlattıklarından, titiz ve güç beğenir bir bilim adamı olduğunu öğrendiğimiz hocanın bu yardımına fiilî bir teşekkür niyetiyle basılmış doktora tezimi göndermiştim kendilerine... Bir makalesindeki atfından anlaşıldığına göre, bu mesnevînin, daha ziyade mizaha dair bölümü dikkat nazarını çekmişti hocanın...

Hastalığa yakalandığı ve tedavisinin devam ettiği zaman, (galiba 2001 yılıydı), bölümümüzdeki bazı öğretim elemanlarıyla birlikte kendilerini fakülteodasındaki odasında ziyaret etmiştik. Bizim daha ziyade dinleyici olduğumuz bu ziyarette, hoca mizah konusundaki makale ve tebliğlerinden bahsetmiş; bu arada gülmenin, ağlamanın, mizahın İslâm kültüründeki yerinden, İslâm âlim ve filozoflarının fikirlerine atıflarda bulunarak bahsetmiş; Hz. Peygamber'in bir

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA.
ceyhanadem@hotmail.com

nüktesini de ona saygısını belirten bir ses tonuyla gülümseyerek anlatmıştı. Ayrılırken, Tunca Bey'in bir makalesindeki tenkitlerinden nasibini alan bir hocanın selâmlarını da ilettiğim kendilerine... Lisans ve doktora yaparken dersler aldığım bu zat, Tunca Bey'in ağır hastalığından bahsettiğimde, samimî bir teessür göstermiş; kendilerine selâmlarını ve şifa dileklerini iletmemi istemişti benden... 2002 yılı güzünde, galiba bir eylül günüydü... Yıllık tatilimi geçirdiğim şehirden yurda döndüğümde, beni havaalanında karşılamaya gelen arkadaşım vermişti hocanın vefat haberini... Kendileriyle çok tanışıklığımız olmamasına rağmen, bilim dalımızın bu kaybına üzülüyordum gerçekten. Takdir karşısında ne denebilirdi ki?. Allah'tan rahmet diledik; taksiratının affedilmesini diledik... İzmir'e hemen hemen her gidiş gelişimde, Bornova Mezarlığı'nın önünden geçerken, onu hatırlıyor; hayatın ve ölümün manası üzerinde derin düşüncelere dalıyordum...

Öğrencisi ve mesai arkadaşı olmasam da meslek hayatımın başında hakkımda müsbet bir rapor yazan, ayrıca makale ve kitaplarını okuduğum, talebeme de yeri geldikçe tavsiye ettiğim bu değerli hoca adına hazırlanan armağana bir yazıyla katılmak, benim için bir gönül borcuydu. Fakat maalesef, bir öğretim üyesinin zamanının önemli bir kısmını alan lisans ve yüksek lisans dersleri, imtihanlar, ayrıca o sırada tamamlamak mecburiyetinde olduğum makale ve tebliğ(ler) yüzünden, hocanın itinasına yakışacak bir yazıyı bitirip gönderememişim. Tunca Bey'in Eski Türk Edebiyatı'nda hiciv ve mizah konusunda değerli yazı ve radyo programlarının olduğunu, hatta bölümünde bu konuda bir ders koyduğunu biliyordum. Şahsen ben de mizahı sevdiğim, şair ve yazarlarımızın nüktelelerini belli başlı biyografik kaynaklarımızı tarayarak derlemeyi de öteden beri tasarladığım için, "Nasihatnamelere Göre Mizah Adabı" başlıklı bir makale hazırlamayı düşünüyorum; burada şair ve yazarlarımızın hem millî ve manevî değerlerimizin temel kaynaklarına, hem de şahsî tecrübe ve müşahedelerine dayanan düşünce ve tavsiyelerini topluca ele almayı plânlıyordum. Gülmenin, mizahın millî tarih ve kültürümüzle gündelik hayatımızdaki yeri üzerinde durmayı, "espri" anlayışının bilgi, görgü, zekâ ve ahlâkî seviyeye, hatta coğrafi mütaka ve ülkelere göre nasıl farklılıklar gösterdiğini belirtmeyi, zamanımızda "nükte" kelimesinin ifade ettiği aykırı olarak kaba, kırıcı, küçük düşürücü, korkutucu, utandırıcı örneklerine üzümlere şahit olduğumuz "şaka" programlarını ve ahlâkî sınırları aşan "mizah" dergilerini tenkit etmeyi de hedefliyordum. İşaret ettiğim engellerden ötürü, diğer bazı projelerim gibi, bu da düşünce safhasında kaldı...

Şu takdim yazısında, hoca hakkındaki bazı ufak tefek hatıra ve intibalarını da yazmanın faydadan hâlî olmayacağını düşünüyorum. Çünkü bizde eski hocalar hakkındaki acı, tatlı nice hatıra, maalesef çeşitli sebepler, endişeler dolayısıyla kayda geçirilmediği ve sözlü rivayetler hâlinde kaldığı için, kaybolup gidiyor... Ben "Tunca Kortantamer" adını, galiba ilkin 1990'lı yılların başında, bir doktora öğrencisiyken duymuştum. "Eski Türk Edebiyatı" bilim dalında doçentlik imtihanına giren akademisyenlerin, titizliği ve güç beğenirliği dolayısıyla en çok çekindiği, hatta korktuğu isimlerden biriydi "Kortantamer" adı... Doçentlik sözlü imtihanına giren bir hocanın, Tunca Bey'in o esnadaki tavrından kızgınlıkla bahsettiğini hatırlıyorum meselâ... Jüri üyesi, tenkitlerinde ne kadar objektif ve adil, ona karşı şiddetli reaksiyon gösteren aday, itirazında ne derece haklıydı? İki tarafı da dinlemeden ve tenkit edilen çalışma ve yayınları görmeden bu hususta sıhhatli bir fikir edinmek mümkün değildi elbette... Anlatılanlara bakılırsa, Kortantamer önüne gelen dosyadaki yayınları öyle kolay kolay beğenip olumlu görüş ifade eden bir kişi değildi... Şahsen ben de ilmî çalışmaları ve eserleriyle doktorluk, doçentlik gibi bir akademik unvanı gerçekten hak eden kişinin o dereceyi elde etmesinin türlü sebeplerden dolayı engellenmesini ne kadar ahlâk, adalet ve insafa aykırı buluyorsam, hak etmeyen bir kişiye de öyle mühim bir payenin verilmesini kaliteyi düşürücü, kolaycılığa sevk edici, haksız bir yükseltme olduğu kanaatine sahibim. Kortantamer'in titizliğinde ve menfi olduğu söylenen bu gibi tavırlarında, benimsediği dünya görüşünün ve yaşama biçiminin ne kadar tesiri olmuştur, onu şu anda iyice bilmiyorum, ama adayları daha dikkatli ve itinalı çalışmaya zorladığı için, bu davranışını takdire değer bulduğumu belirtmek isterim...

1993 yılında Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan "Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlıları" başlıklı uzunca yazısı, hocanın lisansüstü çalışmalarda gördüğü birtakım eksiklik ve yanlışlar hakkındaydı. Tunca Bey, burada tarihî edebî metinlerin neşri, şerhi, tez plânının yapılışı, ilmî yazılarda üslûp, tenkitli metin (edisyon kritik) gibi konulardaki dikkate değer tecrübe, tavsiye ve düşüncelerini aksettiriyor; genç

(orta yaşlı, hatta eğer tavsiyelerden faydalanabilecek kabiliyete sahipse, bazı ihtiyaç) edebiyat araştırmacılarına da yol gösteriyordu... Belki hocanın söz konusu yazısında ifade ettiği bir kısım fikirlerine itiraz edilebilir, bazı tenkitlerine karşı mazeretler ileri sürülebilir, hatta kendi akademik çalışma ve yayınlarında da benzer eksiklik ve yanlışlar bulunabilir(di) ama bir hayli faydalanılacak tarafların olduğu da muhakkaktı(r)... Mezkûr yazısında isim vermeden tenkit ettiği hocalardan birinin, Tunca Bey'in 1993'te yayımlanan *Eski Türk Edebiyatı- Makaleler* kitabını, kusur bulma gayretiyle okuduğunu düşündüren notlarını görmüştüm... Fakat hocanın andığımız kitabında yer alan makaleleri, gerçekten ülkemizde Eski Türk Edebiyatı ilim dalına ait yayınların ortalama seviyesinin üzerinde bir itina ve kaliteyi gösteriyordu. Meselâ, bu kitapta yer verilen makalelerinden "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Eleştirisi" ve Mehmed Akif'le Sadî'nin mukayesesi konusundaki yazıları, benim de beğenerek okuduğum, gerçekten emek mahsulü, kıymetli ilmî metinlerdi...

1994 yılında doktorasını yeni bitirmiş bir asistan olarak bir üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çalışmaya başlayınca, öğrencileri olan bazı mesai arkadaşlarımdan, Tunca Kortantamer'le ilgili hayli hatıra ve intibayı dinledim, bazan güler, bazan üzülerek...

Tunca Bey'in eski asistanlarından olan ve tarihten edebiyata, dinî ilimlerden siyasete kadar birçok konuya dair engin bilgisi bulunan, bundan dolayı benim kendisine yarı şaka, yarı ciddi "Dede Korkut gibi 'Oğuz'un tüm bilicisi" diye takıldığım bir arkadaşım, her hususta olduğu gibi, bu mevzuda da nice malûmat, hatıra ve intibaya sahipti... Anlattığına göre, Tunca Bey, 1980'li yılların sonunda ve 90'lı yılların başında yüksek lisans derslerine asistanların da girmesini ister... Dostumuzsa malûm engin bilgisi ve dayanılmaz muhalefet huyu dolayısıyla, derslerde zaman zaman söylediklerini tasvip etmediğini belirtmek üzere, kafasını iki yana sallayıp kaşlarını kaldırarak hocaya "Hayır, o mesele öyle değil!.." dedikçe, tabii, Tunca Bey kızar ve öğrencilere "Bu konuyu araştırın; haftaya birlikte tartışalım!.." diye ödevler verir... İtiraz eden için hava hoştur!.. Ama bu gerginliğin ve itirazların kendilerine ödevler, hatta belki ders tekrarı gibi fazladan külfetler getirmesinden endişe eden diğer öğrencilerince yüreklerinin yağı erimektedir... Derslerden alı al, moru mor çıktıklarında, soluğu derhâl onun yanında alıp "Tamam kardeşim, sen haklısın!.. Ama ne olur hocaya itiraz etme!.." diye onu bu huyundan vaz geçirmeye çalışırlar... Ama ne fayda?..

Tunca Bey, belki bu müzmin muhalefet huyu yüzünden, belki de ona başlangıçta tasarladığı şekli veremediği için, yıllar geçmesine rağmen, bahis konusu arkadaşımızın doktora başlamasına bir türlü müsaade etmez... Türk atasözlerini yeri geldikçe bir bilge edasıyla kullanan dostumuz, bir gün Tunca Bey'e, hem övmek, hem de tenkit etmek üzere, "Hocam, ulu çınar gölgesinde ot bitmez!.." demiştir. Bu sözünü ona, "Evet, siz belki büyük bir hocasınız... Ama yanınızdaki gençlerin yetişip ilerlemesine imkân vermiyorsunuz..." demek istediği anlaşılıyor. Kıdemli asistanının anılan sözünü, Tunca Bey de tuhaf bularak zaman zaman nakledeymiş... Arkadaşımız, Tunca Bey'in yanında doktora başlayamamak yüzünden epey çile çekip muhalefetleriyle de hocalarına çekirdikten sonra, başka bir bilim dalında doktora yaptı... "Azizim, bazan tohumu çürütmek ve muhafaza etmek de kârdır..." sözü de o çilekeş ve emektar asistanın, benim "yörük temsilleri" dediğim hikmetli sözlerinden biridir...

Dostumuzun "folklorik" denebilecek bilgiçe cevaplarından biri de şudur: Bir gün Tunca Bey, fakülteye geç gelen bu arkadaşına "Nerdeydin?!" diye sertçe sorar. O yıllarda henüz evlenmemiş olan (...) Bey, hocaya belki mahallî bir halk görgüsüyle ilgili şu beklenmedik cevabı verir: "Hocam, bekâr adama nerden geldiği sorulmaz!.."

Bir kısım hatıralarını naklettiğimiz dostumuz gibi, bazı öğrencilerinin müşahede ve intibalarına göre, Tunca Bey, ilim dalının gerektirdiği okumalar neticesinde millî, manevî kültürümüze ait birçok şeyi öğrenen, fakat türlü engellerden ötürü bu bilginin gerektirdiği istikamette yaşayamayan, iç dünyasındaki çatışmalar yüzünden huzursuz bir hocaydı... Belki her insan gibi, hem eskiyi merak eden ve seven, hem de yeniye ilgi duyan, hem inanan, hem de şüphe eden bir kişidir o... Bu bakımdan, "zaman zaman muhafazakâr duygu ve düşüncelere sahip bir sosyal demokrat, inançlı ve şüpheli bir yerli şarkıyaçı..." şeklinde tarif etmek mümkündür onu... "Taassub, bağnazlık" diye tarif ettiği birtakım tezahürlere karşıdır ama ilmî çalışmaları için *Kur'an* veya tefsir okuyacağı zaman, abdest almayı da ihmâl etmez... "Divan edebiyatı" konusunda

yıllarca süren mütalâaları sonucunda bu husustaki birçok iddianın doğru olup olmadığını kontrol etme imkânı bulunduğundan, daha sağ duyulu ve insafli değerlendirme yapar; öğrencilerine Cevdet Kudret'in *Türk Dili* dergisinde yayımlanan "Divan Şiirine Uzaktan Merhaba" yazısını okutur... (Bu, benim de haberdar olduktan sonra lisans ve yüksek lisans öğrencilerime tavsiye ettiğim, divan şiirine yöneltilen bazı tenkitleri ele alan, aynı zamanda onun değerini belirten, insafli yazılmış, güzel bir yazıdır). Bu itibarla onu Ziyâ Paşa ve Nâmîk Kemâl misali medeniyet yönünden ikilik içinde bulunan Tanzimat devri şair ve yazarları çizgisine bağlamak mümkündür. Eski Arap, Fars ve Türk edebiyatından hoşlanan, duygularıyla doğuya, millî kültürüne bağlı, ayrıca Almanca bilen, Batı edebiyatından ve Avrupa'daki ilmî çalışmalarından da haberdar, yeniliklere ilgisiz kalmayan, var oluşla alâkalı şüphe ve soruları bulunan, felsefî bir huzursuzluk denebilecek entellektüel problemleri olan bir bilim adamı...

İşte böyle bir ilim adamı için, Osmanlı Devleti'nin son çeyrek asrıyla Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılımı idrak etmiş; bilhassa terbiye ilmine dair ve biyografiye ait eserleriyle tanınmış, son derece verimli bir şair ve yazar olan İbrahim Alâeddin (Gövsâ, 1889- 1947) Bey'in "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan" başlıklı yazısının yeni harflere çevirdiğimiz aslıyla günümüz Türkçesine aktardığımız şekli taktim etmeye karar verdik. Bu tercihimiz için, Tunca Bey'in yukarıda temas ettiğimiz gibi, klâsik Türk edebiyatına yöneltilen tenkitler konusunda Cevdet Kudret gibi insafli davranarak sağduyudan ayrılmaması, Sadî'yle Mehmed Âkif'i mukayese eden bir makalesinin bulunması, mizahı sevmesi, rind-meşreb bir hoca olmakla birlikte, manevî kültürümüz hususunda düşmanca bir tavır takınmaması... gibi bazı sebepler sayabiliriz: İbrâhim Alâeddin Bey de Sa'dî-i Şirâzî'nin *Gülistan*'ını terbiye, yani şimdiki karşılığıyla eğitim yönünden incelemiş; aynı zamanda Mehmed Âkif Bey'in bazı edebî görüşlerini kabul etmiş; o eski dostunun fikir ve şiirleri dolayısıyla şiddetli tenkitlere uğradığı zamanlarda sanattaki maharet ve meziyetlerini ifade etmekten çekinmemiş bir yazardır... Yine İbrâhim Alâeddin Bey de mizah ve hicvi seven, bu türde bazı güzel eserleri olan bir şairdir. İki edebiyatçı ve eğitimci arasındaki başka bir ortak yön, İbrâhim Alâeddin Bey'in de edebiyatımızın bin yıllık tarihi, belli başlı devirleri hakkında hayli isabetli ve hakikate uygun fikirler ifade etmiş bir yazar oluşudur. Onun edebiyat öğretimi konusunda bazı tecrübe ve tavsiyelerini de aksettiren bu görüşlerini, edebî bir anket mahiyetindeki bir eserden nakletmeyi faydalı buluyoruz. Gövsâ, Mehmet Behçet Yazar'ın 1938'de yayımlanan *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* adlı eserinde, edebiyatımız hakkındaki fikirlerini şöyle anlatıyor:

"İslâmiyetten evvelki Türk edebiyatı hakkında maalesef tetkikim ve sarîh bir fikrim yoktur.

Avrupa milletlerinin edebî ve ilmî dilleri on altıncı asırdan önce lâtince olduğu gibi, bizim de ilim ve edebiyat dilimiz eskiden arapça ve fârisî olduğu için edebiyatımızın Türk tarihi ve medeniyeti kadar engin bir mazisi olmayışını tabîî bulmalıdır. Bununla beraber en eski edebî eserlerimiz yine hayli zengindir. Türk edebiyatı yine dünyanın en eski edebiyatlarından biri sayılabilir.

Divan edebiyatıyla tekke ve Halk edebiyatları gibi aynı asırlarda yaşamış muhtelif çeşitteki edebî eserleri bence tedvin edilmiş ve edilmemiş olmak üzere ayırmak daha doğru olur. Çünkü Divan Edebiyatı dediğimiz nev'i meydana getirenlerin de halktan başka bir zümre teşkil etmedikleri aşîkârdır.

Ümmî olanları halktan, medrese görenleri başka zümreden saymak indî ve yanlış olur sanırım.

Divan edebiyatını yalnız saraya ve enderuna mensup ve asıl halktan uzak saymak son zamanlarda onu anlamayanlarca takip edilen bir moda oldu. Edebiyat kitabımızda bu düşünüşle mücadele edilmesini ehemmiyetle temenni ederim. Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni, hattâ Yunus Emre gibi halk şairlerinden sayılan zevatın yazılarından büyük bir kısmı Divan tarzında değil midir? Farkları daha beceriksiz ve kültürsüz olmalarından ibaret kalmaz mı? Divan şairlerinden de tekkeye, tarikate mensup olmayanlar ve tasavvuf çeşnili eserler yazmayanlar ne kadar mahduttur.

Kanaatimce bizim müdevven olmayan eserlerimiz arasında hakikaten şiir ve edebiyat değeri yüksek olanlar hayli azdır ve onların çoğu ancak (folklor) noktasından tetkiki faydalı olan şeylerdir. Kültürsüz adamlar tarafından yazılan şeylerin klâsik mahiyeti olamayacağından bunları liselerimizde uzun uzun tediye kalkışmamız faydasız, hattâ edebî seviye ve zevk itibarile

zararlıdır. Nitekim Çağatay, Azerî vesair lehçelerdeki zayıf edebî eserlerin büyük bir kısmı da mekteplerde tedarik edildiği zaman edebiyat hazzını azaltmaktan başak bir şeye yaramıyorlar.

Dil ve edebiyat bahislerinde ‘Osmanlı’ tâbirini kullanmazsak ilmî ve edebî bahisleri siyasî duygu ve düşüncelerin tâbiyetinden kurtarmış oluruz. Çünkü böyle yapmazsak vaktile İstanbulda veya onun etrafında yaşamış bütün san’at cereyanlarını Osmanlı diye kötölemek icap ediyor ve buna mukabil kenarda bucakta kalmış hareketleri millî diye vasıflandırmak lâzım geliyor. Halbuki ben, meselâ Baki’yi gayrimillî, Âşık Ömer’i millî saymayı havsalama sığdıramam. Doğrusu şudur ki, Tanzimattan evvelki edebiyatımız divanlarıyla, saz ve nükte şairlerinin eserleriyle yani müdevven olan ve olmayan şekillerle birlikte tamamiyle şark ve İslâm kültürünün eserleridir.

Tanzimat devrinden sonra kültürümüze Avrupa aşısı giriyor. Avrupa bilgisinin üstünlüğüne o tarihlerde inanmaya başladık. Ondan evvel Avrupayı gören Türkler, kültürce zerre kadar müteessir olmamışlardı. İçlerinde yalnız teknik cihetlere ehemmiyet verenler vardı. Yirmi sekiz Mehmet Çelebi ve oğlu Sait Ef. gibi meselâ bentler, cetveller veya matbaacılık vesaire gibi hususlara dikkat edenler bulundu. Üçüncü Selim zamanında başlayan Avrupa temayülü o zamanlar yalnız maddî ve şeklî meselelere münhasır bulunuyordu. Önce askerî islahat münasebetile Fransadan muallim getirildi. Daha sonra oraya yine askerî tekâmülden istifade için talebe gönderildi. Hattâ Pariste Mektebi Osmanî açıldı. Teknik sahaya inhisar eden, hattâ inhisarına ayrıca ihtimam olunan bu temas yavaş yavaş manevî ve içtimaî bilgilere ve o arada edebiyata da sirâyet etmiştir. Tamamiyle şarklı olan kültürümüzün Avrupaya teveccühü ve bilhassa Fransız dilinden ve ilminden tesir almaya başlaması tabîidir ki şuarsuz bir halde birer emrivâki olmaya başlıyordu. Tanzimatın üç mühim rûknü olan Reşit, Âli ve Fuat Paşalar sefirlik münasebetile temas ettikleri Avrupadan ilk kültür hamulesini alan adamlarımızdır ki, memlekette işgal ettikleri mühim mevkiler dolayısıyla gerek yazıda, gerek telâkki ve âdetlerde Avrupaya teveccüh itibarile o devrin zeki ve uyanık zümresi üzerinde çok müessir oldular ve böyle gençlerin Avrupaya giderek veya Fransızca öğrenerek başkalaşmalarına doğrudan doğruya âmil teşkil ettiler.

Şinasi, Kemal, Akif Paşa, Vefik Paşa, Ziya Paşa, Sadullah Paşa gibi o zamanların edebiyatçıları şarkta hiç bulunmayan edebî neveleri dilimize sokmaya başlamışlardı. Makalecilik, gazetecilik, roman, tiyatro ve muayyen mevzu olan manzum yazı onlarla başladı. Şüphe yok ki Tanzimat ile başlayan mühim kültür inkılâbı edebiyatımızın Avrupalılaşmak sadedinde ilk hamledir. Yalnız o devrin adamları ve bilhassa kalem mensupları yine şarklı ve müslüman an’anesine tamamiyle sadık kalmak şartile Avrupa ilim ve edebiyatından istifadeyi düşünmüş adamlardı. Onlar Avrupa medeniyetine imtisal değil, bu medeniyetten istifade ederek şark ve müslüman medeniyetini ayrı ve müstakil bir şekilde muhafazayı istiyorlardı ki, bu düşüncenin, meselâ Mehmet Akif merhum gibi, mümessilleri sonraları da hayli zaman devam etmiştir. Ahmet Vefik Paşa gibi lise tahsilini Fransada yapan bir adam, yaşayışında tamamiyle şarklı olduğu gibi, yazılarında da şarklı kaldı. Nitekim Molière’in eserlerine mükemmel kavuk giydirdi ve onları âdeta ihtida ettirdi.”¹

İbrahim Alâeddin Bey’in 1925 yılında bir terbiye dergisinde yayımlanmış olan “Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan” başlıklı incelemesi, eğitim tarihimizin yazılabilmesi için, millî tarihimizde tesirli olmuş, mektep ve medreselerde uzun zaman boyunca okutulmuş; asırlar ve nesillerce gördüğü rağbet dolayısıyla “bizim klâsiklerimiz” diye bildiğimiz eski edebî eserlerimizin incelenmesi gerektiğini belirten ve Sadî-i Şirâzî’nin *Gülistan*’ı üzerinde bu görüşün tatbikî örneğini veren bir etüttür. Yazar, aynı derginin sonraki sayılarında da *Hayriyye*² ve *Lutfiyye*³ gibi tanınmış ahlâkî mesnevîlerimizi terbiye bakımından inceleyen birer yazı yazmıştır. Bu yazının neşrinden sonraki 80 küsur yıl zarfında *Kelile ve Dimne*, *Kutadgu Bilig*, *Kabusnâme*, *Mesnevî-i Manevî*, *Yunus Emre Dîvânı*, *Kitâb-ı Dede Korkut*, *Fuzûlî Dîvânı*, *Ahlâk-ı Alâî*, *Hayriyye*, *Lutfiyye*, *Safahat* gibi meşhur edebî eserlerimizi terbiye ve ahlâk bakımından ele alıp inceleyen birçok ilmî çalışma yahut neşriyatın yapıldığı bilinmekteyse de bizce, bunların henüz istenen sayı, seviye ve rağbete eriştiğini söylemek kolay değildir. Biz, Arap, Fars ve Türk edebiyatına ait büyük eserlerin eğitim, pedagoji, psikoloji gibi ilimler bakımından nasıl

¹ Mehmet Behçet Yazar, *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*, İstanbul 1938, s. 206-208.

² İbrâhim Alâeddin, “Nâbî’ye Göre Terbiye”, *Tedrisat Mecmuası*, Mart 1341, nr. 65, s. 141-151.

³ İbrâhim Alâeddin, “Sünbülzâde Vehbî’ye Göre Terbiye ve Tahsil”, *Tedrisat Mecmuası*, Nisan 1341, nr. 66, s. 209-218.

incelenebileceği konusunda güzel bir nümune olmak üzere, *Gülîstan*'ı terbiye ve psikoloji yönünden inceleyen bu yazının aslıyla günümüz Türkçesine aktarılmış hâlini sunacağız.

(s. 67)

Terbiye Nokta-i Nazarından *Gülîstan*⁴

Muallim mektepleri programında terbiye târihinin bâzı muhtasar mevâddı da mevcuttur. Fakat şark âsâr ve mütefekkirîni bu nokta-i nazardan hemen hiç tedkik edilmemiş olduğu için muallim namzedlerine verilen fikirler bi't-tabî' çok defâ yalnız garb menbâlarına münhasır kalıyor ve terbiye hakkındaki endişelerin güft ü gûy-ı a'sâr içinde münhasıran garbda mevzû-ı bahs olduğu vehmi hâsıl oluyor.

Pek ziyâde şâyân-ı temennîdir ki imkân ve vesâikı ve bilhassa salâhiyeti bulunan muallimlerimiz, şark mütefekkirleri ve eserleri arasında mesleğimize taallük eden mevadd ve efkârı pey-der-pey cem' ve neşretsiner; tâ ki yavaş yavaş bizde de bir terbiye târihine esas olacak vesâik meydana gelmiş olsun.¹

Ben Şeyh Sâdî'nin *Gülîstân*'ında terbiyeye dâir bâzı vecîzelerin mevcûdiyetini bilir ve idâfî tahsîlimden beri bunları kısmen hatırlardım. Fakat bir gün *Gülîstân*'ın çocuk rûhiyâtına dâir bir müşâhedesine, nasihatden daha derin bir îzâhına tesâdüf etdim. Aşağıda bahsedeceğim bu çok şâyân-ı dikkat kıt'a çocukluğun neye yaradığı hakkında zamânımız mütefekkirlerinin yaptıkları tarz-ı îzâhı pek mücmel ve mükemmel bir şekilde ifâde ediyordu. Bunun üzerine *Gülîstân*'ı bir terbiye ve rûhiyyat heveskâr ve müntesibi göziyle bir defâ dikkatlice okumaya karar verdim. Fârisî'ye vukûfum kuvvetli olmadığı için, *Gülîstân*'ın aslıyla birlikde Türkçe iki şerhine ve Fransızca iki tercümesine de mürâcaat etmek mecbûriyetinde kalıyordum. Lisânımız nâmına teessüfle söylemek mecbûriyetindeyim ki bunların arasından en ziyâde Döfremeri'nin (s. 68) mükemmel tercümesinden müstefid oldum.²

Bütün Avrupa lisanlarında *Gülîstân*'ın müteaddid ve mükemmel tercümeleri bulunduğu ve meselâ İngilizce'de yirmi beşi mütecâviz *Gülîstan* tercümesinin mevcûdiyeti düşünülürse, lisânımızda hiç olmazsa bir tâne tercümenin bulunmaması ve Acem ağzıyla yazılmış şerhlerin de Türk gençleri için tâkibe değer kıymet ve lezzetde bulunma[ma]ları ayrıca şâyân-ı teessürdür.

Şeyh Sâdî'nin *Gülîstân*'ını terbiye ve rûhiyyat nokta-i nazarından tedkikine başlarken, bu şâheserin mâhiyet ve muhteviyâtı hakkında umûmî ve muhtasar bir tahlil yapmayı fâideden hâlî görmedim. Kârî'lerimin bir kısmı böyle bir hulâsadan müstağnî olsa bile bir kısm-ı diğeri müstefid olacaktır zannederim. Çünkü bizim an'anevî tahsîlin şekli tebeddül ettiği zamandan beri yetişen gençlerin bu kabil ümmehât-ı âsâr ile ülfetleri çok azalmıştır. Hâlbuki Sâdî:

بچه کار آید ز کل طیفی
ز کلهستان من بیر ورقی
کل همین {نج روز وشش باشد
وین کلهستان همیشه خوش باشد

Yâni: “Bir yaprak gülden ne fâide görürsün; benim *Gülîstân*'ımdan bir yaprak al ki gülin ömrü beş, altı güne münhasır olduğu hâlde bu *Gülîstan* müebbeden güzelliğini muhâfaza eder” beytiyle bihakkin söylediği gibi *Gülîstan*; dnyânın ebediyyete namzed ve mikdârı pek mahdud şâheserlerinden biridir.

Gülîstan; şekil itibâriyle küçük küçük nesir ve nazım parçalarından mürekkebdır. Orada yedi sekiz beyti tecâvüz eden manzûmelere, bir iki sahîfeye bâliğ olan mensûrelere nâdir tesâdüf olunur. Uzunca bir hikâye bile bi'l-münâsebe îrâd edilmiş olan beyitler, kıt'alar ve mesnevîlerle fâsılalıdır.

Şekle âid olan bu câzibe-i tenevvü' bile belki kitâbı müellifin kendi tâbîriyle (s. 69) “her an hoş yapan” bir müessir olmuştur. Hele ruh ve mânâ itibâriyle bu câzibe büsbütün kuvvetlidir. *Gülîstân*'ın belki her sahîfesinde yüksek, nâfiz fakat aynı zamanda şuh ve şakrak bir rûhun te'sîr-i sirâyeti duyulur. Orada hikemiyyât abûs bir nâsih olmaktan çok uzaktır. Nitekim kendisi de

⁴ İbrâhim Alâaddin, “Terbiye Nokta-i Nazarından *Gülîstan*”, *Tedrisât Mecmuası*, Şubat 1341 (Şubat 1925), nr. 64, s. 67-81.

¹ Fâzıl arkadaşım M. Cevdet Beğ'in şark tâlim ve terbiye târihine âid hazırladığı ve bir defâ yangına uğradıktan sonra tekrar yazmaya başladığı eserin karîben hitâm ve intişârı temennîsini burada dahi zikr ve tekrâr edeyim.

² *Gulistan* ou le Parterre de rose. Tarduit par: Defréremery.

kitabının hâtimesine yakın bir yerde داروی تلخ نصیحت بشهد ظرافت بر آمیخته cümlesiyle acı nasihat ilâcını zarâfet balıyla karışdırarak sunduğunu söylüyor. Şiir, tasavvuf, felsefe, ahlâk, hikâye, fıkra, latife *Gülistan*'da ne güzel imtizâc etmiştir.

Kitabın başlangıcı an'ane-i İslâm'a tebean Cenâb-ı Hakk'ın azamet-i şânını ve mahlûkâtın tahmîd-i şükrânını terennüm eder. Bundan sonra Hazret-i Fahr-i Kâinât Efendimizin evsâf-ı Peygamberânelerine âid parçalar gelir.

Aşk-ı İlâhî ve Peygamberî'yi veciz ve derin bir sûrette ifâde eden bu parçalardan sonra Sâdî, zamânının pâdişâhı Muzafferü'd-dîn Ebû Bekir bin Zengî'nin medâyhine birkaç sahife ayırmakda, ondan sonra da "Sebeb-i Te'lif-i Kitâb"ı söylemektedir.

Sâdî, *Gülistan*'ın sebeb-i te'lifi hakkında yazdığı mensur ve manzum parçalarda hulâsaten şunları söylemektedir: Şeyh Sâdî, bir gece geçmiş günlerini düşünür ve hayâtının elli yılını gaflet içinde güzâr etmiş addederek geri kalan beş günde âhret esbâbını hazırlamak lâzım geldiğini, bunun için de hayât-ı dünyeviyyeden el çekerek uzlet etmeği ve artık perişan sözlerine nihâyet vermeği tasmîm eder. Fakat dostlarından biri bu i'tikâf ve sükût niyetini nâ-muvâfık bularak ve "Ali'nin Zülfikâr'ı kımında, Sâdî'nin de dili ağzında durması, ukalâ re'yine mâkûsdur" diyerek hayli ısrâr eder. Nihâyet Sâdî sükût ve i'tikâf kararını tebdil ederek dostuyla sohbet başlar ve teferruce çıkarlar. Teferruc, bahâra, gülün zamân-ı saltanatına, bülbülün menâbir-i ağsân üzerinde terennüm ettiği zamâna tesâdüf ediyor. Sâdî, geceyi dostlarından birinin güller, lâleler, kuşlar ve meyvelerle mutarrâ nefis bahçesinde geçiriyor. Ertesi sabah avdet ederken, yâr-i kadîminin eteğini gül, fesleğen, sümbül gibi bir çok çiçeklerle doldurduğunu görüyor ve ona diyor ki: "Sebâtı olmayan bu şeylere gönül bağlamaya gelmez, sana bir *Gülistan* (s. 70) te'lif edeyim ki, hazan rüzgârı onun yaprağına zarar vermesin ve ezmânın teâkübü onun hâl-i rebîsini tağyîr eylesin!"

Bunun üzerine dostu eteğindeki gülleri dökerek Sâdî'nin eteğine yapıyor, va'dini edâ etmesini ricâ ediyor. İşte bir iki bâbı o birkaç gün içinde tesvîd edilen *Gülistan*, bu vesile ile vücûda gelmeğe başlıyor.

§ *Gülistan*, sekiz bâba ayrılır. Birinci bab pâdişahların sîreti, ikinci bâb dervişlerin ahlâkı, üçüncü bâb kanâatin fazileti, dördüncüsü sükûtun fevâ'idi, beşincisi aşk ve cıvanlık, altıncısı za'f ve ihtiyarlık, yedinci bab terbiyenin te'sîri, sekizinci bab da sohbetin âdâbı hakkındadır.

§ *Gülistan*, Hicret'in altı yüz elli altıncı senesinde yazılmıştır.⁵ Sâdî bunu (s. 71) şu kıt'a-i târihiyye ile ifâde ediyor:

⁵ Sâdî (Şeyh Muslihüddîn- Şîrâzî) eâzım-ı şuarâ-i İran'dan ve hükemâ-i sūfiyyundan olup altıncı karn-ı hicri evâhirinde ve atabegân-ı Fârs'dan Sa'd bin Zengî'nin zamânında Şîraz'da tevellüd etmekle, hükümdâr-ı müşârün ileyhe mensub bulunmuş olan pederi tarafından onun nâmına nisbetle "Sâdî" tesmiye olunmuş idi. 102 sene ömür sürüp tufûliyetle geçen 12 seneden mâadâ ömrünün 30 senesini tahsille, 30 senesini seyâhat ve askerlikle ve 30 senesini dahi inzivâ ve ibâdetle geçirdiği meşhurdur.

691 târihinde vefât ettiği mâlûm olup bu hâlde 589 târihinde tevellüd etmiş olması ve *Gülistan*'ı yazdığı 656 senesinde 67 yaşında olması lâzım gelir. Hâlbuki kendisi *Gülistan*'da {نجاه رفت و در حوای} mısraıyla elli yaşlarında olduğunu gösteriyor. Binâen aleyh vilâdeti daha sonra olup vefâtında doksan yaşlarında olması lâzım gelir. Nazımda Firdevsî ve Enverî'den başka misl ü nazîri olmayıp nesirde ise bî-nazîr addolunabilir. *Gülistan*, *Bostan* unvanlı meşhur kitaplarıyla dîvanları ve kasâ'id ve mülemmâtı ve sâ'ir eş'ârı fesâhat ve belâğatine ve fazl ü kemâline burhân-ı âdildir. Letâ'if ve nikât-ı edibâneye meyli ve pek güşâyışlı tab'-ı latîfi olmakla dâ'imâ küberâ meclislerinde bulunurdu. Hümâm-ı Tebrîzî ile bâzı mülâfeleri geçmiştir. Hayâtında te'lifâtı aktâr-ı âleme intişâr edip büyük bir şöhrat ve itibar kazanmış olmakla her yerde fevkalâde hürmet ve itibâra mazhar olurdu. Bağdad'da Medrese-i Nizâmiye'de meşhur Şeyh Ebû'l-ferac Cevzî'den tahsil-i ilm etmiş ve bir müddet medrese-i mezkûrede tedris dahi etmiştir. Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî ve pîr-i tarîkat Hazret-i Abdülkâdir Geylânî'den ahz-ı inâbet etmişti. On dört defâ hacca ve ziyâret-i Ravza-i Mutahhara'ya gidip ömrünün büyük bir kısmını Irâk ve Şam'da geçirmiş ve Mısır, Rum, Horasan, Hind, Mâverâü'n-nehr ve Kâşgar'a kadar seyâhat ve cihad tarîkiyle gitmiş ve ehl-i salîb muhârebâtında Frenklerin eline esir düşüp bir müddet Trablus Şam istihkâmının inşâsında amele gürühiyle çalışdırılmış ve nihâyet Haleb ağniyâsından biri tarafından fidye ile tahlis olunmuş idi. Şîraz civârında inzivâyâ çekilip ibâdetle meşgûl olduğu vakit ekâbir-i asr ziyâretine gidip et'ime-i lezize takdîm etmekle yediğinden fazlasını oradan geçen oduncular yesinler diye bir zenbille pencereden asmağı âdet edinmişti. En büyük şöhrati gazeliyyatda olup bunların ekseri rumûz-ı tasavvufiyye ve hakâyik-ı ârifâneyi mutazammındır. *Gülistan* ve *Bostân*'ı ile sâir bâzı âsârı Avrupa'nın ekser elsinesine defâatle tercüme olunmuştur. Türkçe'de müteaddid şerhleri ve *Gülistan*'ın güzel bir Arabî tercümesi dahi vardır ki Mısır'da tab' ve neşr olunmuştur. Külliyyât-ı âsârı İran'da ve Hindistan'da defâatle tab' olunduğu gibi, *Gülistan* ve *Bostân*'ı İstanbul'da dahi mükerreren basılmıştır. Merkadi elyevm mâmur ve ziyâretgâhdır. Eş'ârı nümüne îrâdına ihtiyacdan vâreste olacak derecede meşhûr olduğundan yalnız şu beyt-i hakîmânesinin îrâdiyle iktifâ ederiz:

برك درختان سبز در نظر هوشيار

دران مدتکه مارا وقت خوشبود
 ز هجرت ششصد و پنجاه و ششبو
 مراد ما نصیحت بود و کفتم
 حوالت باندا کردیم و رفتیم

Şu basit hulâsayı yapıldıktan sonra *Gülistân*'ın terbiye ve rûhiyyat hakkındaki fikirlerini araştırmaya başlayalım. Ancak unutmamalı ki bu fikirleri yedinci bâba münhasır zannedersek, çok aldanırız.(s. 72)

Şâir, *Gülistân*'ın her tarafında ahlâka, terbiyeye, ictimâî hayâta ve rûh-ı beşere temas ve taallûk eden vecîzeler îrâd ve düsturlar edâ eylemiştir.

§ *Gülistân* gibi gûnâ-gûn fikirlerin haşır ve neşrolduğu yedi asırlık bir mecele-i şi'r ü edebde terbiye ve rûhiyyat mes'elelerinin intizam ve insicâm ile mevzû-ı bahs edilmemiş olacağını hatırlatmaya bile lüzum yoktur. Orada ahlâkî, ictimâî veyâ siyâsî her kanâat gibi rûhî ve terbiyevî bahislere de muhtelif fikralar ve hikâyeler vesîlesiyle ancak temâs edilmiştir. Lâkin şeklen sathî olan bu temâs, çok defâ ruh ve mânâ itibâriyle pek derin ve düşündürücüdür.

Gülistân'ın terbiye hakkında asırlardan beri birer darb-ı mesel hâlinde ağızdan ağıza dolaşan vecîzelerinden birkaçını birinci bapdaki bir hikâye münâsebetiyle îrâd edilmiş buluruz. Hikâyenin hulâsası şudur:

“Bir hırsız tâ'ifesi der-dest olunur. Pâdişah hepsinin idâmını emreder. Vüzerâdan biri, hırsızlar arasında ve henüz ilk gençlik çağında bulunan birini ileride ve terbiye sâyesinde müfid bir bahadır olabileceği şefâatiyle kurtarmak ister. Hakîm olan pâdişah bu tavassutu tensîb etmeyerek şu cevâbı verir:

{رتو نیکان نکیرد هر که بنیادش بدست
 تربیت نا اهل را چون کردکان بر کنبدست

Yâni: “Aslı fenâ olanlar iyi insanların te'sîrinden müstefid olamazlar. Lâyık olmayı terbiyeye kıyâm, kubbe üzerinde ceviz durdurmaya benzer!”

Bunun üzerine genç şakînin kâbil-i îslâh olacağı hakkında birtakım delâ'il serd eder ve nitekim:

با بدان یار کشتت همسر لوط
 خاندان نبوتش کم شد
 سک اصحاب کهف روزی چند
 بی نیکان گرفت و مردم شد

“Haremi fenâlarla hemdem olduğu için Hazret-i Lût'un hânedân-ı nübüvveti mahvolmuştu (s. 73) ve Ashâb-ı Kehf'in köpeği birkaç gün iyilerin izini tâkîb ettiği için insan mertebesine ermişdi” diyerek ricâ ve müdâfaasını takviye eder. Nihâyet diğer vezirlerin de iltihâk-ı ricâsiyle pâdişah şakî-zâdeyi istemeyerek afveyleyler. Delikanlı senelerce vezirin sarayında mükemmel tâlim ve terbiye göyerek yetişir ve herkesin teveccühünü kazanır. Fakat buna rağmen pâdişah-ı hakîm tebensüm ederek:

عاقبت کرک زاده کرک شود
 کرچه با آدمی بزرک شود

Yâni: “İnsanlarla birlikte büyümüş olsa bile kurdun oğlu nihâyet kurd olur” demekden hâlî kalmaz. Filhakîka bu delikanlı bir zaman sonra şehrin eşirrâsiyle birleşerek bir çete teşkil eder ve velî-nimeti olan veziri iki oğluyla birlikde öldürdükden ve servetini de çaldıktan sonra babası gibi dağa çıkar ve aslına avdet eder. Bundan haberdâr olan pâdişah:

هر ورقی دفترست معرفت کردکار

(*Kâmûsü'l-a'lâm*).

§ *Laros Ansiklopedisi*'ndeki kuyûda nazaran Sâdî Milâd'ın 1184 senesine tesâdüf eden Hicret'in 580 senesinde doğmuş ve 1291 Milâdî, 690 Hicrî târihinde vefât etmiştir. Bu rivâyete göre *Gülistân* müellifi Şemsî hesâb ile 107, kamerî sene hesâbiyle de 110 sene muammer olmuş demektir.

Döfremeri de şâirin hayâtına âid ve mebzûl vesâ'ika müstenid olan uzun mukaddimesinde muhtelif rivâyetleri mukâyese ederek bu târihleri diğer ihtimâllerden daha kuvvetli bulmaktadır.

شمشیر نیک ز آهن بد چون کند کسی
ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس
باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره بوم و خس

Yânî “Fenâ bir demirden nasıl iyi kılınc imâlîne imkân yoksa, aslı fenâ insanı terbiye ile ıslâh da mümkün değildir. Nitekim letâfet-i tab’ında şüphe olmayan yağmur bile bağda lâle, fakat çorak yerde çörçöp hâsıl eder” kıt’asını söyler ve bu beyitleri de ilâve eder:

زمین شوره سنبل بر نیابد
در و تحم عمل ضایع مکردان
نیکویی بابدان کردن چنانست
که بد کردن بجای نیک مردان

“Çorak yerde sünbül yetişmeyeceği için, tohm-ı sa’yini beyhûde heder etme! Fenâlara iyilik etmek, iyi insanlara fenâlık etmeye benzer!” (s. 74)

Bu hikâye gösteriyor ki Sâdî, verâset te’sîri muvâcehesinde terbiyeyi kudretsiz bulur. Denebilir ki, bu hususda “Öjenik”cilerin, yâni “nesl-i beşeri ıslâh” tarafdarlarının gayr-ı irâdî pişvâsıdır.

Şu hikâye münâsebetiyle mevzû-ı bahs etdiği kanâati Sâdî *Gülîstân*’ın yedinci (Te’sîr-i Terbiyet) bâbında dîğer bir hikâye içinde tekrar ve te’yîd etmiştir. O zarîf fıkra şudur:

“Vüzerâdan biri ahmak olan oğlunu bir âlime tevdi ederek ‘Bu çocuğu terbiye et, belki akıllanır’ tenbîhinde bulunur. Âlim, bir müddet çocuğun tâlim ve terbiyesiyle uğraşır fakat hiç bir semere elde edemez. Nihâyet babasına birisi vâsıtasiyle şöyle bir haber gönderir: Bu çocuk akıllanmıyor, beni de divâne ediyor!”

Fıkra’yı şu beyitler tâkîb ediyor:

چون بود اصل کوهر قابل
تربیت رادرو اثر باشد
هیچ صیقل نکو نداند کرد
سک بدریای هفتکانه مشوی
که ترشد لمیلدتر باشد
خر عیسی کرش بمکه برند
چون بیاید هنوز خر باشد

“Terbiyenin te’sîr bırakabilmesi için cevherin aslen kâbiliyetli olması lâzımdır. Cinsi fenâ olan demiri hiç bir cilâ ıslâh edemez. Köpeği yedi denizde yıkama, çünkü ıslandıkça murdar olur. Bilfarz İsâ’nın eşeğini Mekke’ye götürseniz, avdet etdiği zaman yine eşekdir!”

Aynı istikâmet-i fikriyye dâhilinde, yâni fitrî kâbiliyetin lüzum ve zarûreti bahsinde *Gülîstân*’ın muhtelif yerlerinde fıkralar mevcuddur. Meselâ sekizinci (Âdâb-ı Sohbet) bâbındaki küçük bir manzûmenin ihtivâ etdiği zarîf bir fıkra da bu mevzû dâhiline idhâl olunabilir: (s. 75)

“Câhilin biri bir eşeğe konuşmayı öğretmek için uğraşır, dururmuş. Oradan geçen bir hakîm bu hâli görerek demiş ki: ‘Be hey câhil! Hayvanın senden konuşmayı öğrenmesine imkân yoktur, hiç olmazsa sen ondan sükûtu öğren!’”

Ş Çocuk rûhiyyâtiyle iştigâl edenler hayât-ı beşerde çocukluk devrinin neye yarayacağını ve insan çocukluğunun dîğer hayvanlardakine nisbetle neden daha imtidadlı olduğuna izâh için *Gülîstân*’ın sekizinci bâbındaki şu beyitleri hatırlamalıdır:

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
و آدمی بچه ندارد خبر از عقل و تمیز
آنکه ناکاه کسی کشتت بچیزی نرسید
وین بتمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آبکینه همه جاهست از آن قدرش نیست

لعل دشوار بدست آید از آنست عزیز

Yâni “Kuş yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz rızkını arayabilir. İnsan yavrusu ise akıl ve temyîzden haberdar bile değildir. Birden kemâle eren kuş hiç bir mertebeye erişemez. İnsan yavrusu ise temkin ve fazîlet ile, yâni tadrîc ile ona her hususda tefevvuk eder. Sırça, her yerde çok olduğu için kıymetli değildir. Cevherin kıymetdâr olması ele geçmesinin müşkilâtındandır.”

Filhakîka bugün yapılan îzahlara göre çocuk doğduğu andan itibâren tâ bülûğ zamânına kadar, belki daha fazla bir müddetle insan olmak için lâzım gelen maddî, rûhî kâbiliyetleri edinmeğe uğraşır. Çocukluğun imtidâdı yeni intibâlar, yeni şekiller almak kâbiliyetinin devâmı demektir. Hayvanlarda çocukluk müddetinin mahdûd olması da namzed oldukları hayâtın ve vazîfelerin pek ibtidâî bulunduğuna delâlet eder.

Şarkın ve dünyânın en büyük mütefekkirlerinden biri olan Sâdî zâhiren basit olan şu “civciv- çocuk” mukâyesesiyle bugünkü biyoloji tedkiklerinin bir îzâhını yedi buçuk asır evvel [fıkr-i] dâhiyânesiyle sezmiş ve hulâsa etmiş demektir.

§ *Gülistân*’ın “Te’sîr-i Terbiyet” hakkındaki yedinci bâbında Şeyh Sâdî hikâye (s. 76) münâsebetiyle bülûğun alâmâtı hakkındaki kanâatini ifâde ediyor ki ilk gençlik rûhiyyatına taallûk ettiği için buraya naklediyorum:

“Çocukdum, bir büyükdü bülûğ hakkında mâlûmât istedim. ‘Kitaplarda üç alâmeti olduğu söylenmiştir’ dedi. Birincisi on beş yaşına vâsıl olmak, ikincisi ihtilâm olmak, üçüncüsü kasık tüyü gelmek. Ammâ hakîkatde bir nişânı vardır ki o da kendisinde rızâ-yı Bârî kaydının hazz-ı nefis kaydına mukaddem olmasıdır. Her kim ki onda bu sıfat mevcut değildir, ehl-i tahkîk onu bâliğ saymazlar.”

Bülûğ çağı hakkında Sâdî’nin dürüst ve hemen hemen tam olan uzvî târiflerinden kat’-ı nazar, sonuncu kaydı, cidden câlib-i dikkattir. Çünkü ilk gençliğin bâriz evsâf-ı rûhiyyesinden biri de ferdin nefisinden hârice taşması ve fikren cemiyet, gâye, insanlık, nihâyet ulûhiyet gibi yüksek ve mücerred mefhumlara doğru yükselmesidir.

Sâdî’nin bülûğ hakkındaki bu fıkrasını mânen ona merbût bir kıt’a tâkîb eder ki bir çok emsâli gibi bu da eğer teşbih zarâfetini ihlâl etmese, kuvvet itibâriyle dinamit kabîlindedir denebilir:

بصورت آدمی شد قطره آب
که چل روزش قرار اندر رحم ماند
و کر چل ساله را عقل و ادب نیست
بتحقیق نشاید آدمی خواند

“Kırk gün rahm-ı mâderde kalan bir damla su, insan sûretine inkılâb ediyor. Şu hâlde kırk yılda akıl ve edeb iktisâb edemeyene insan demek lâıyk değildir.”

§ Mekteplerde inzibât mes’elesine, bilhassa inzibâtdaki mülâyemet ve şiddetin hisse ve derecesine temâs eden şâyân-ı ibret bir hikâyeyi yine “Te’sîr-i Terbiyet” bâbından aynen naklediyorum:

“Diyâr-ı Mağrib’de bir mektep hocası gördüm ki, ekşi yüzlü, acı sözlü, [bed-hûy] merdüm-âzâr ve dilenci tabiatlı, fâsık bir adamdı. Onu gören müslümanın işi rast gitmez ve *Kur’ân* okuması insanın gönlünü siyah (s. 77) ederdi. Bir takım temiz çocuklar ve bâkire kızcağızlar, onun dest-i cefâsına esîr olmuşdular. Ne gülmeğe cür’etleri, ne de konuşmaya kudretleri vardı. Bâzan birinin ârız-ı sîmînine bir tokat vurur, bâzan ötekinin sâk-ı billûruna bir sille indirirdi. Nihâyet işitdim ki zâlimliği anlaşılacak onu döğmüşler ve koğmuşlar. Mektebi de sâlih bir zâta tevdi etmişler ki sūfî, selîm, güzel huylu, halîm, zarûret olmadıkça konuşmaz ve kimseyi incitecek bir söz tefevvüh etmezdi. Çocuklar, ilk hocanın korkusunu unutunca ve ikinci muallimin melek gibi ahlâkını görünce, birbirinin şeytanı oldular ve hocanın hilmine güvenerek dersi bıraktılar ve ekser-i vakitlerinde ancak oyun oynamak için toplanır ve yapılmamış ders levhalarını birbirlerinin başında kırarlardı.”

استاد معلم چو بود کم آزار
خر سک بازند کودکان در بازار

“Muallim mülâyim olursa, çocuklar pazarda birdir bir oynarlar.”

“İki hafta sonra o mescidin kapısından geçtim ve muallim-i sâbıkı gördüm ki gönlünü hoş etmişler ve yine makâmına iâde eylemişler. Müteessir oldum ve lâ havl okuyarak yine, dedim, neden iblisi meleklerle muallim yapmışlar? Sözümü cihan-dîde bir pîr işitti ve bana bu beyt ile cevâb verdi:

{ادشاهی} بسر بمکتب داد
لوح سیمیش بر کنار نهاد
بر لوح او نوشته بزر
جور استاد به ز مهر پدر

Yânî “Pâdişâhın biri oğlunu mektebe verir, gümüş yazı tahtasını da koltuğunun altına koyar. O levhanın üzerinde altunla yazılıdır ki: Hocanın şiddeti, babanın şefkatinden hayırlıdır.”

Bu hikâyede Sâdî'nin lüzûmundan fazla hilm ve mülâyemet kadar cebr ve şiddeti de tasvîh etmediği kâfi derecede vâzıhdır. (s. 78)

§ Aynı bâbın diğer bir yerinde Sâdî şöyle bir hikâye naklediyor:

“Ulemâdan biri bir şehzâdeye ders verirken, bî-muhâbâ döğer ve hesapsız tekdîr edermiş. Çocuk bir gün babasına şikâyet etmiş ve elbisesini çıkararak dayak izlerini göstermiş. Babasının canı sıkılarak hocayı celb ile ‘Sen teb‘amın çocuklarına bu kadar cefâyı lâıyk görmediğin hâlde benim evlâdına bu gadrin sebebi nedir?’ demiş. Muallim şu cevâbı vermiş: Herkese düşünerek söylemek ve hareket etmek lâzımsa da hükümdar için elzemdir. Çünkü mülûkün elinden ve dilinden çıkan her şey, ağızdan ağza tekrâr eder, avâmın kavli ve fiili ise o kadar dikkati celb etmez! Şu hâlde hükümdar çocuklarının tashîh-i harekâtı için avâmınkinden daha ziyâde şiddet göstermek zarûrîdir.”

Sâdî'nin bu hikâye arasında îrâd ettiği bir kıt‘ayı terbiyenin zaman ve mevsimi hakkındaki kanâati ifâde ettiği için naklediyorum:

هر که در خریدش ادب نکنند
در بزرگی فلاح ازو برخاست
چوب ترا چنانکه خواهی بیچ
نشود خشک جز بآتش راست

Yânî “Küçüklüğünde te’dîb edilmeyenin büyüklüğünde felâh ihtimâli yokdur. Yaş fidanı istediğin gibi eğip bükersen; kuru ağaç ateşden başka şeyle doğrulmaz!”

§ *Gülîstân*’ın muhtelif fasıllarında terbiyeye, ahlâka, âdâba ve içtimâî hayâta taallûk eden pek çok fıkralar ve vecîzeler vardır. Ben bunların mevzûmuza mümkün olduğu kadar taallûk eden bâzı kısımlarını iktibâs ediyorum.

İkinci, yâni Der-Ahlâk-ı Dervîşân faslında şöyle bir hikâye var:

“Üstâdım bana mûsikî ve yârân meclislerinde bulunmamayı nasîhat ederdi. Ben de gençlik sâ‘ikasıyla devamdan men‘-i nefis edemezdim. Bir gün bir mûsikî mahfilinde pek ziyâde fenâ sesli bir mugannîye tesâdüf etdim. O gece çok azap çekdim. Ertesi (s. 79) günü herifi görünce riâyet gösterdim, bir de altın verdim. Ahîbbâ bu hareketime şaşdılar. Hâlbuki ben bu nevi meclislerden şu mutrib sâ‘ikasıyla el çekmiş olmamın şükranesini vermişdim. Nitekim Lokmân’a ‘Edebi kimden öğrendin?’ diye sormuşlar. O da ‘Edepsizlerden öğrendim. Çünkü onlarda benim nazarıma hoş gelmeyen ne gördümse, o ef‘âlî işlemekden icinâb etdim’ demiş.”

Üçüncü bâbın sonunda zarif bir hikâye daha vardır ki bu mevzûa mânen merbût ve münâsebetsiz şeklindeki fart-ı gayret erbâbı hakkında dâ‘imâ îrâdı mümkündür:

“Pek fenâ sesli bir adam bağırarak *Kur‘ân* okuyordu. Yanından bir hakîm geçerken, ‘Bu hizmete mukâbil aldığın maaş nedir?’ diye sordu. O ‘Hiç!’ diye cevap verdi. ‘O hâlde ne için bu zahmete katlanıyorsun?’ suâline mukâbil de ‘Allah rızâsı için’ dedi. Bunun üzerine hakîm ‘Öyle ise Allah rızâsı için okuma!’ ricâsında bulundu.”

Kanâatin Fazîleti unvanlı bapda bulunan:

خوردن برای زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست

“Yemek yaşamın ve zikr-i Hak’da bulunmak içindir. Hâlbuki sen yaşamayı yemek için zannediyorsun” meâlindeki beyt, Molyer’in garpda bir darb-ı mesel olan latîfesine ne kadar benzer.

Sâdî’nin hayat hakkındaki telâkkisi çok tabîi ve insânîdir. Meselâ Hicâz kerbânında bürehne ser ü pâ bir fakir lisânından söylediği

نه برا شتر سوارم نه چو استر زیر بارم
نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم
غم موجود و {ریشانی} معدوم ندارم
نفسی میز نم آسوده و عمری بسر آرم

“Ne devenin üstünde, ne de katır gibi yük altındayım. Ne teb’anın efendisi, (s. 80) ne pâdişâhın kölesiyim. Varlığın gamından ve yokluğun perîşanlığından âzâde ve âsûde yaşar ve ömrümü bu sûretle ikmâl ederim” kıt’asıyla ser-âzâdlığın zevkini terennüm eder. Mâmâfih Sâdî rind-meşreb olmakla berâber hiçbir zaman maddî hayâtı, lüzûm-ı refâh ve gayreti ihmâl husûsunda telkînâtda bulunmaz. Bilakis:

ر عمل کوش و هر چه خواهی {کوش}
تاج بر سر نه و علم بر دوش
زاهدی در {بلاس} {کوشی} نیست
زاهد {پاک} باش و اطلس {کوش}

“Bir işe çalış da istediğini giy! İlim ile tezeyyün et, başına taç koy! Zâhidlik eski giymekle değildir, zâhid-i pâk ol da istersen atlas giy!”

Sâdî’nin bir hikâye münâsebetiyle îrâd ettiği:

دروغ مصلحت آمیز
به از راست فتنه انگیز

“İş bitiren yalan, fitne çıkaran doğrudan hayırlıdır!” meâlindeki beyti, bir darb-ı mesel şeklinde edâ olunur. Âşıkâr ki *Gülîstan* mübdii yalancılık hakkında ahlâkî bir müsâhele göstermiş değildir. Nitekim diğer bir yerde:

بنطق آدمی بهترست از دواب
دواب از تو به کر نکوی صواب

Yâni “İnsan, hayvanlara nutuk ile fâ’ik olduğuna göre, sen doğru söylemezsen, hayvanlar senden iyidir” diyor.

Gülîstân’ın bütün ahlâkî vecîzelerini zikretmek bu mevzûun ve bilhassa bu makâlenin kudret-i tahammülünden fazla olur. Bunların pek çoğu öyle âlemşumûl ve insânî esaslardır ki, her zaman ve mekânda kâbil-i îrâd ve istifâdedirler. Bahsi ikmâl ederken bunlardan pek meşhur olan birini zikretmeden geçemeyeceğim: (s. 81)

بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی ببرد آورد روزگار
دیگر عضوهارا نماند قرار
تو که ز محنت دیگران بی غمی
نشا ید که نامت نهند آدمی

“Âdem oğulları aynı bedenin âzâsıdır. Çünkü hilkatde aynı cevhere mensupdurlar. Tâli’ bir uzva elem verirse, diğer uzuvlar için de imkân-ı huzur kalmaz. Ey başkalarının mihnetine lâ-kayd olan! Sana insan unvânı şâyân değildir!”

Bu mesnevî, ihtivâ ettiği kudret-i tebliğ ile, yüksek ve insânî kanâat ile sanki on sene evvel bilfarz Jores’in ağzından çıkmış bir sosyalist hitâbesi zannolunabilir. Filhakîka yüksek başlar mürtefi şâhikalar gibi her zaman ve mekânda mümâsil vasıflar gösteriyor.

İbrâhim Alâeddin. (s. 67)

Eğitim Bakımından *Gülîstan*

Öğretmen okulları programında eğitim tarihinin bazı kısa meseleleri de bulunmaktadır. Fakat doğu eser ve düşünürleri bu bakış noktasından hemen hiç incelenmemiş olduğu için, öğretmen adaylarına verilen fikirler, tabiiyatıyla çok defa yalnız batı kaynaklarına mahsus kalıyor ve eğitim hakkındaki düşüncelerin, asırların dedikodusu içinde sadece batıda bahis konusu olduğu kuruntusu ortaya çıkıyor.

Pek fazla temenniye değer ki, imkân ve vesikaları ve bilhassa liyakati bulunan öğretmenlerimiz, doğu düşünürleri ve eserleri arasında mesleğimizle alâkası olan mesele ve fikirleri bir birinin ardı sıra toplasın ve yayımlasınlar, tâ ki yavaş yavaş bizde de bir eğitim tarihine esas olacak vesikalar meydana gelmiş olsun.⁶

Ben Şeyh Sâdî'nin *Gülîstân*'ında eğitime dair bazı vecizelerin bulunduğunu bilir ve idâfî tahsilimden beri bunları kısmen hatırlardım. Fakat bir gün *Gülîstân*'ın çocuk psikolojisine dair bir görüşüne, nasihattan daha derin bir izahına rastladım. Aşağıda bahsedeceğim bu çok dikkate değer kıt'a, çocukluğun neye yaradığı hakkında zamanımız düşünürlerinin yaptıkları izah tarzını pek kısa, öz ve mükemmel bir şekilde ifade ediyordu. Bunun üzerine *Gülîstân*'ı bir eğitim ve psikoloji heveslisi ve ilgisi gözüyle bir defa dikkatlice okumaya karar verdim. Farsça bilgim kuvvetli olmadığı için, *Gülîstân*'ın aslıyla birlikte Türkçe iki şerhine ve Fransızca iki tercümesine de başvurmak zorunda kalıyordum. Dilimiz adına üzülererek söylemek mecburiyetindeyim ki, bunların arasından en fazla Defrémercy (Döfmerci)'nin (s. 68) mükemmel tercümesinden faydalandım.⁷

Bütün Avrupa dillerinde *Gülîstân*'ın birçok ve mükemmel tercümeleri bulunduğu ve meselâ İngilizce'de yirmi beşi geçen *Gülîstân* tercümesinin varlığı düşünülürse, dilimizde hiç olmazsa bir tane çevirinin bulunmaması ve Fars ağzıyla yazılmış şerhlerin de Türk gençleri için takibe değer kıymet ve lezzette bulunma[ma]ları, ayrıca üzülmeye lâyıktır.

Şeyh Sâdî'nin *Gülîstân*'ını eğitim ve psikoloji bakımından incelemeye başlarken, bu şaheserin aslı ve içine aldığı şeyler hakkında umumî ve kısa bir tahlil yapmayı, faydasız görmedim. Okuyucularımın bir kısmı böyle bir özete muhtac olmasa bile bir başka bir kısmı ondan faydalanacaktır sanırım. Çünkü bizim geleneğe bağlı öğrenimin şekli değiştiği zamandan beri yetişen gençlerin, bu gibi ana eserlerle dostlukları çok azalmıştır. Hâlbuki Sâdî:

بچه کار آید ز کل طبقی
ز کلهستان من بیر ورقی
کل همین {نج روز وشش باشد
وین کلهستان همیشه خوش باشد

Yani: “Bir yaprak gülden ne fayda görürsün? Benim *Gülîstân*'ımdan bir yaprak al ki, gülün ömrü beş, altı güne mahsus olduğu hâlde, bu *Gülîstân* sonsuza kadar güzelliğini korur” beytiyle tam olarak söylediği gibi, *Gülîstân*; dünyanın ebediyete aday ve miktarı pek sınırlı şaheserlerinden biridir.

Gülîstân; şekil itibarıyla küçük küçük nesir ve nazım parçalarından meydana gelmiştir. Orada yedi sekiz beyti geçen manzumelere, bir iki sayfaya ulaşan mensurelere az rastlanır. Uzunca bir hikâye bile sırası gelince söylenmiş olan beyitler, kıt'alar ve mesnevilerle aralıktır.

Şekle ait olan bu çeşitlilik cazibesi bile belki kitabı, yazarın kendi tabiriyle (s. 69) “her an hoş yapan” bir tesir edici olmuştur. Hele ruh ve mana itibarıyla bu cazibe büsbütün kuvvetlidir. *Gülîstân*'ın belki her sayfasında yüksek, içe işleyici, fakat aynı zamanda şuh ve şakrak bir ruhun yayılma tesiri duyulur. Orada hikmete ait şeyler, somurtkan bir nasihat edici olmaktan çok uzaktır. Nitekim kendisi de kitabının sonuna yakın bir yerde داروی تلخ نصیحت بشهد ظرافت بر آمیخته cümlesiyle acı nasihat ilâcını zarafet balıyla karıştırarak sunduğunu söylüyor. Şiir, tasavvuf, felsefe, ahlâk, hikâye, fikra, latife, *Gülîstân*'da ne güzel karışıp birbirine uygun düşmüştür.

Kitabın başlangıcı, İslâm âdetine uyararak Cenab-ı Hakk'ın şanının büyüklüğünü ve yaratılmış olanların şükran hamdini eder. Bundan sonra Hazret-i Fahr-i Kâinât Efendimizin peygamberce vasıflarına ait parçalar gelir.

⁶ Faziletli arkadaşım M. Cevdet Bey'in doğu öğretim ve eğitim tarihine ait hazırladığı ve bir defa yangına uğradıktan sonra tekrar yazmaya başladığı eserin yakında sona ermesi ve yayımlanması temennisini burada da anıp tekrar edeyim.

⁷ *Gülîstân* ou le Parterre de rose. Tarduit par: Defrémercy.

Allah ve Peygamber aşkını veciz ve derin bir şekilde ifade eden bu parçalardan sonra Sâdî, zamanının padişahı Muzafferü'd-dîn Ebû Bekir bin Zengî'nin övülmeye lâyık iş ve hareketlerine birkaç sayfa ayırmakta, ondan sonra da "Kitabı Yazış Sebebi"ni söylemektedir.

Sâdî, *Gülistân*'ın telif sebebi hakkında yazdığı mensur ve manzum parçalarda öz olarak şunları söylemektedir: Şeyh Sâdî, bir gece geçmiş günlerini düşünür ve hayatının elli yılını gaflet içinde geçmiş sayarak geri kalan beş günde ahiret[te kurtuluş ve saadet] vesilelerini hazırlamak lâzım geldiğini, bunun için de dünya hayatından el çekerek tenhada yalnız yaşamayı ve artık perişan sözlerine son vermeyi tasarlar. Fakat dostlarından biri bu itikâf (bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme) ve susma niyetini uygun bulmayarak ve "Ali'nin Zülfikar'ı kınında, Sâdî'nin de dili ağzında durması, akıllı insanların görüşüne aykırıdır" diyerek çokça ısrar eder. Sonunda Sâdî sükût ve itikâf kararını değiştirerek dostuyla sohbet başlar ve ferahlamak için gezintiye çıkarlar. Gezinti, bahara, gülün saltanat zamanına, bülbülün dal minberleri üzerinde şakıdığı zamana rastlıyor.. Sâdî, geceyi dostlarından birinin güller, lâleler, kuşlar ve meyvelerle taze, nefis bahçesinde geçiriyor.. Ertesi sabah dönerken, eski dostunun eteğini gül, fesleğen, sümbül gibi bir çok çiçeklerle doldurduğunu görüyor ve ona diyor ki: "Kalıcı olmayan bu şeylere gönül bağlamaya gelmez.. Sana bir *Gülistan* (s. 70) yazayım ki, güz rüzgârı onun yaprağına zarar vermesin ve zamanların birbirini takip edişi, onun bahar hâlini bozmasın!"

Bunun üzerine dostu eteğindeki gülleri dökerek Sâdî'nin eteğine yapıyor; sözünü yerine getirmesini rica ediyor. İşte bir iki bölümü o birkaç gün içinde karalanan *Gülistan*, bu vesile ile meydana gelmeye başlıyor.

§ *Gülistan*, sekiz bâba ayrılır. Birinci bap padişahların hâli, tavrı, ikinci bap dervişlerin ahlâkı, üçüncü bap kanaatin fazileti, dördüncüsü susmanın faydaları, beşincisi aşk ve gençlik, altıncısı zayıflık ve ihtiyarlık, yedinci bap terbiyenin tesiri, sekizinci bap da sohbetin kaideleri hakkındadır.

§ *Gülistan*, Hicret'in altı yüz elli altıncı senesinde [milâdî 1258'de] yazılmıştır.⁸ Sâdî bunu (s. 71) şu tarihî kıt'a ile ifade ediyor:

⁸ Sâdî (Şeyh Muslihüddîn- Şîrâzî) İran şairlerinin pek büyüklerinden ve sülâhîlerin bilgelerinden olup altıncı Hicrî asır sonlarında ve Fars atabeklerinden Sa'd bin Zengî'nin zamanında Şîraz'da doğduğu için anılan hükümdara mensup bulunmuş olan babası tarafından onun adına nispetle "Sâdî" ismi verilmişti. 102 sene ömür sürüp çocuklukla geçen 12 seneden başka ömrünün 30 senesini tahsille, 30 senesini seyahat ve askerlikle, 30 senesini de inziva ve ibadetle geçirdiği meşhurdur.

691 [1292] tarihinde vefat ettiği bilinmiş olup bu hâlde 589 [1193] tarihinde doğmuş olması ve *Gülistân*'ı yazdığı 656 [1258] senesinde 67 yaşında olması gerekir. Hâlbuki kendisi *Gülistan*'da {ای که {سجده رفت و در خوابی [Ey elli yılı gitmişken hâlâ uykuda olan] mısraıyla elli yaşlarında olduğunu gösteriyor. Bundan dolayı doğumu daha sonra olup vefatında doksan yaşlarında olması gerekir. Nazımda Firdevsî ve Enverî'den başka benzeri olmayıp nesirde ise eşsiz sayılabilir. *Gülistan*, *Bostan* adlı meşhur kitaplarıyla divanları ve kasideleri, mülemmaları ve diğer şiirleri, fesahat ve belâğatine ve fazilet ve olgunluğuna adil delildir. Latifelere ve edipçe nüktelere meyli ve pek neşeli, hoş yaratılışı olduğundan, daima büyüklerin meclislerinde bulunurdu. Hümâm-ı Tebrîzî ile bazı şakalaşmaları geçmiştir. Hayatında yazdığı eserler, dünyanın her tarafına yayılıp büyük bir şöhret ve itibar kazanmış olduğundan, her yerde fevkalâde hürmet ve itibara mazhar olurdu. Bağdad'da Nizâmiye Medresesi'nde meşhur Şeyh Ebû'l-ferec Cevzî'den ilim tahsil etmiş ve bir müddet anılan medresede ders de vermiştir. Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî ve tarikat kurucusu Hazret-i Abdülkadir Geylânî'nin müridi olmuştu. On dört defa hacca ve Ravza-i Mutahhara ziyaretine gidip ömrünün büyük bir kısmını Irak ve Şam'da geçirmiş ve Mısır, Rum, Horasan, Hind, Mâverâü'n-nehr ve Kâşgar'a kadar seyahat ve din için çalışıp savaşma yoluyla gitmiş ve Haçlı savaşlarında Frenklerin eline esir düşüp bir müddet Trablus Şam istihkâmının yapılmasında işçi takımıyla çalıştırılmış ve sonunda Halep zenginlerinden biri tarafından fidye ile kurtarılmıştı. Şîraz civarında inzivaya çekilip ibadetle meşgul olduğu vakit devrin büyükleri ziyaretine gidip leziz yemekler takdim etmekle yediğinden fazlasını oradan geçen oduncular yesinler diye bir zembille pencereden asmayı âdet edinmişti. En büyük şöhreti gazele ait şeylerde olup bunların çoğu tasavvufî işaretler ve ârifçe hakikatleri ihtiva eder. *Gülistan* ve *Bostân*'ıyla diğer bazı eserleri Avrupa'nın pek çok diline defalarca çevrilmiştir. Türkçe'de birçok şerhleri ve *Gülistan*'ın güzel bir Arapça tercümesi de vardır ki Mısır'da basılıp yayımlanmıştır. Eserlerinin tamamı İran'da ve Hindistan'da defalarca basıldığı gibi, *Gülistan* ve *Bostan*'ı İstanbul'da da defalarca basılmıştır. Kabri bugün mamur ve ziyaret yeridir. Şiirleri örnek verme gereğinden kurtulmuş olacak derecede meşhur olduğundan, yalnız şu bilgece beytini söylemeyi kâfi görürüz:

برک درختان سبز در نظر هوشیار

هر ورقی دفترست معرفت کردگار

[Akıl sahibinin nazarında, ağaçların yeşil yaprakları, Allah'ın varlığını anlamak için birer defterdir].

[Ş. Sâmî], *Kamûsü'l-a'lâm*, [İstanbul 1311/ 1894, IV, 2572-73].

§ *Laros Ansiklopedisi*'ndeki kayıtlara göre, Sâdî, Milâd'ın 1184 senesine rastlayan Hicret'in 580 senesinde doğmuş ve 1291 Milâdî, 690 Hicrî tarihinde vefat etmiştir. Bu rivayete göre, *Gülistan* müellifi, Şemsî hesapla 107, kamerî sene hesabıyla de 110 sene yaşamış demektir.

دران مدتکه مارا وقت خوشبود
 ز هجرت ششصد و پنجاه و ششوی
 مراد ما نصیحت بود و گفتیم
 حوالت با خدا کردیم و رفتیم

Şu basit özeti yaptıktan sonra *Gülistan*'ın terbiye ve psikoloji hakkındaki fikirlerini araştırmaya başlayalım. Ancak unutmamalı ki bu fikirleri yedinci bâba mahsus zannederek, çok aldandırız. (s. 72) Şâir, *Gülistan*'ın her tarafında ahlâka, terbiyeye, sosyal hayata ve insan ruhuna temas eden ve ait olan vecizeler söylemiş; kaideler ifade etmiştir.

§ *Gülistan* gibi türlü türlü fikirlerin haşır ve neşrolduğu yedi asırlık bir şiir ve edep kitabında eğitim ve psikoloji meselelerinin intizam ve insicamla bahis konusu edilmemiş olacağını hatırlatmaya bile lüzum yoktur. Orada ahlâkî, sosyal veya siyasî her kanaat gibi rûhî ve terbiyevî bahislere de çeşitli fıkralar ve hikâyeler vesilesiyle ancak temas edilmiştir. Fakat şeklen üstünkörü olan bu dokunma, çok defa ruh ve mana itibarıyla pek derin ve düşündürücüdür.

Gülistan'ın terbiye (eğitim) hakkında asırlardan beri birer atasözü hâlinde ağızdan ağza dolaşan vecizelerinden birkaçını birinci bapta bir hikâyeye münasebetiyle söylenmiş buluruz. Hikâyenin özü şudur:

“Bir hırsız takımı yakalanır. Padişah hepsinin idamını emreder. Vezirlerden biri, hırsızlar arasında ve henüz ilk gençlik çağında bulunan birini, ileride ve terbiye sayesinde faydalı bir yiğit olabileceği şefaatiyle kurtarmak ister. Akıllı ve hikmet sahibi olan padişah, bu aracılığı uygun bulmayarak şu cevabı verir:

رتو نیکان نکیرد هر که بنیادش بدست
 تربیت نا اهل را چون کردکان بر کنبدست

Yani: “Aslı fena olanlar, iyi insanların tesirinden faydalanamazlar. Lâyık olmayı terbiyeye kalkışmak, kubbe üzerinde ceviz durdurmaya benzer!”

Bunun üzerine (vezir) genç haydudun islahının mümkün olacağı hakkında birtakım deliller söyler ve nitekim:

با بدان یار کشت همسر لوط
 خاندان نبوتش کم شد
 سگ اصحاب کهف روزی چند
 بی نیکان کرفت و مردم شد

“Karısı, kötülerle dost olduğu için, Hazret-i Lût'un peygamber ailesinden olma şerefini kaybetti (s. 73) ve Ashâb-ı Kehf'in köpeği birkaç gün iyilerin izini takip ettiği için insan derecesine ermişti” diyerek rica ve müdafaasını kuvvetlendirir. Sonunda diğer vezirlerin de ricasının katılmasıyla padişah yol kesicinin oğlunu istemeyerek affeder. Delikanlı, yıllarca vezirin sarayında mükemmel öğretim ve terbiye görek yetişir ve herkesin sevgisini kazanır. Fakat buna rağmen akıllı ve bilgili padişah tebessüm ederek:

عاقبت کرك زاده كرك شود
 کر چه با آدمی بزرگ شود

Yani: “İnsanlarla birlikte büyümüş olsa bile kurdun oğlu sonunda kurt olur” demekten geri kalmaz. Gerçekten bu delikanlı bir zaman sonra şehrin kötülük eden fesatçılarıyla birleşerek bir çete kurar ve veli-nimeti olan veziri, iki oğluyla birlikte öldürdükten ve servetini de çaldıktan sonra babası gibi dağa çıkar ve aslına döner. Bundan haberdar olan padişah:

شمشیر نیک ز آهن بد چون کند کسی
 ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس
 باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
 در باغ لاله روید و در شوره بوم و خس

Döfremeri de şairin hayatına ait ve bol vesikaya dayanan uzun girişinde çeşitli rivayetleri mukayese ederek bu tarihlere diğer ihtimallerden daha kuvvetli bulmaktadır.

Yani “Kötü bir demirden nasıl iyi kılıç yapmaya imkân yoksa, aslı fena insanı terbiye ile ıslah etmek de mümkün değildir. Nitekim tabiatının güzellik ve yumuşaklığında şüphe olmayan yağmur bile bağda lâle, fakat çorak yerde çörçöp bitirir” kıt’asını söyler ve şu beyitleri de ilâve eder:

زمین شوره سنبل بر نیابد
در و تخم عمل ضایع مکردان
نیکویی بابدان کردن چنانست
که بد کردن بجای نیک مردان

“Çorak yerde sümbül yetişmeyeceği için, emeğinin tohumunu boşuna yok etme! Kötülere iyilik etmek, iyi insanlara kötülük etmeye benzer!” (s. 74)

Bu hikâye gösteriyor ki Sâdî, irsiyetin tesiri karşısında terbiyeyi güçsüz bulur. Denebilir ki, bu hususta “Öjenik”cilerin, yani “insan neslini ıslah” taraftarlarının irâdî olmayan öncüsüdür...

Şu hikâye münasebetiyle bahis konusu ettiği kanaati Sâdî, *Gülistan*’ın yedinci (Te’sîr-i Terbiyet) bâbında başka bir hikâye içinde tekrar ve teyid etmiştir. O zarif fıkra şudur:

“Vezirlerden biri, ahmak olan oğlunu bir âlime emanet ederek ‘Bu çocuğu terbiye et, belki akıllanır’ tenbihinde bulunur. Âlim, bir müddet çocuğun öğretim ve eğitimiyle uğraşır fakat hiç bir netice elde edemez. Sonunda babasına birisi vasıtasıyla şöyle bir haber gönderir: Bu çocuk akıllanmıyor, beni de divâne ediyor!”

Fıkra şu beyitler takip ediyor:

چون بود اصل کوهری قابل
تریت رادرو اثر باشد
هیچ صیقل نکو نداند کرد
سک بدریای هفتکانه منشی
که ترشد لمیدتر باشد
خر عیسی کرش بمکه برند
چون بیاید هنوز خر باشد

“Terbiyenin tesir bırakabilmesi için cevherin aslen kabiliyetli olması lâzımdır. Cinsi kötü olan demiri hiç bir cilâ ıslâh edemez. Köpeği yedi denizde yıkama, çünkü ıslandıkça murdar olur. Diyelim ki, İsa’nın eşeğini Mekke’ye götürseniz, döndüğü zaman yine eşektir!”

Aynı fikrî istikamet içinde, yani yaratılıştaki kabiliyetin gerekli ve mecburî oluşu bahsinde *Gülistan*’ın çeşitli yerlerinde fıkralar vardır. Meselâ sekizinci (Âdâb-ı Sohbet) bâbındaki küçük bir manzumenin ihtiva ettiği zarif bir fıkra da bu konu içine dahil edilebilir: (s. 75)

“Cahilin biri bir eşeğe konuşmayı öğretmek için uğraşır, dururmuş. Oradan geçen bir filozof bu hâli görerek demiş ki: ‘Be hey cahil! Hayvanın senden konuşmayı öğrenmesine imkân yoktur, hiç olmazsa sen ondan susmayı öğren!’”

§ Çocuk psikolojisiyle uğraşanlar, insan hayatında çocukluk çağının neye yarayacağını ve insan çocukluğunun diğer canlılardakine nisbetle neden daha uzun sürdüğünü açıklamak için, *Gülistan*’ın sekizinci bâbındaki şu beyitleri hatırlamalıdır:

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
و آدمی بچه ندارد خبر از عقل و تمیز
آنکه ناکاه کسی کشت بچیزی نرسید
وین بتمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آبکینه همه جاهست از آن قدرش نیست
لعل دشوار بدست آید از آنست عزیز

Yâni “Kuş yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz rızkını arayabilir. İnsan yavrusu ise akıl ve temyîz (iyiyi kötüden ayırd etmek)den haberdar bile değildir. Birden olgunluğa eren kuş hiç bir dereceye erişemez. İnsan yavrusu ise temkin ve faziletle, yani derece derece ilerlemekle ona her hususta üstün olur. Cam, her yerde çok olduğu için değerli değildir. Cevherin kıymetli olması, ele geçmesinin zorluğundandır.”

Gerçekten bugün yapılan izahlara göre, çocuk doğduğu andan itibaren tâ bülûğ (ergenlik) zamanına kadar, belki daha fazla bir müddetle insan olmak için lâzım gelen maddî, ruhî kabiliyetleri edinmeye uğraşiyor. Çocukluğun uzun sürmesi yeni intibalar, yeni şekiller alma kabiliyetinin devamı demektir. Hayvanlarda çocukluk müddetinin sınırlı olması da aday oldukları hayatın ve vazifelerin pek basit bulunduğuna işaret eder.

Doğunun ve dünyanın en büyük düşünürlerinden biri olan Sâdî, görünüşte basit olan şu “civciv- çocuk” mukayesesiyle bugünkü biyoloji incelemelerinin bir izahını yedi buçuk asır önce dahice [fikriyle] sezmiş ve öz bir şekilde ifade etmiş demektir.

§ *Gülistan*'ın “Terbiyenin Tesiri” hakkındaki yedinci bâbında Şeyh Sâdî hikâye (s. 76) münasebetiyle bülûğ (ergenliğin) alâmetleri hakkındaki kanâatini ifade ediyor ki, ilk gençlik psikolojisiyle alâkalı olduğu için buraya naklediyorum:

“Çocuktum, bir büyükten bülûğ hakkında malûmat istedim. ‘Kitaplarda üç alâmeti olduğu söylenmiştir’ dedi. Birincisi on beş yaşına erişmek, ikincisi ihtilâm olmak (düş azması), üçüncüsü kasık tüyü gelmek. Ama hakikatte bir işareti vardır ki o da kendisinde Allah’ın rızası düşüncesinin nefsin hazzı düşüncesinden önce gelmesidir. Her kim ki onda bu sıfat mevcut değildir, hakikati araştıran âlimler onu ergin saymazlar.”

Ergenlik çağı hakkında Sâdî’nin doğru ve hemen hemen tam olan uzvî (organik) tariflerini görmezlikten gelip geçsek bile, sonuncu kaydı, gerçekten dikkat çekicidir. Çünkü ilk gençliğin açıkça belli ruhî vasıflarından biri de ferdin kendi şahsından dışa taşması ve düşünerek cemiyet, gaye, insanlık, nihayet ulûhiyet (Tanrılık) gibi yüksek ve mücerred (manevî, ruhî) manalara doğru yükselmesidir.

Sâdî’nin bülûğ hakkındaki bu kısa hikâyesini mânaca ona bağlı bir kıt’a takip eder ki, bir çok benzerleri gibi bu da eğer teşbih zarafetini bozmasa, kuvvet itibarıyla dinamit türündendir denebilir:

بصورت آدمی شد قطره آب
که چل روزش قرار اندر رحم ماند
و کر چل ساله را عقل و ادب نیست
بتحقیق نشاید آدمی خواند

“Kırk gün ana rahminde kalan bir damla su, insan şekline dönüyor. Şu hâlde kırk yılda akıl ve edep kazanamayana insan demek uygun değildir.”

§ Mekteplerde disiplin meselesine, bilhassa disiplindeki yumuşaklık ve sertliğin hisse ve derecesine temas eden ibrete değer bir hikâyeyi yine “Terbiyenin Tesiri” bâbından aynen naklediyorum:

“Mağrib diyarında bir mektep hocası gördüm ki, ekşi yüzlü, acı sözlü, kötü huylu, kalp kırıcı ve dilenci tabiatlı, takvasız bir adamdı. Onu gören müslümanın işi rast gitmez ve *Kur’an* okuması insanın gönlünü karartırdı. (s. 77) Birtakım temiz çocuklar ve bâkire kızcağızlar, onun eziyet eline esir olmuşlardı. Ne gülmeye cür’etleri, ne de konuşmaya kudretleri vardı. Bazan birinin gümüş yanağına bir tokat vurur, bazan ötekinin billûr bacağına bir sille indirirdi. Nihayet işittim ki zalimliği anlaşılabilir olarak onu dövmüşler ve kovmuşlar. Mektebi de salih (iyi, dindar) bir zata emanet etmişler ki sofu, kusursuz, güvenilir, güzel huylu, yumuşak mizaçlı, ihtiyaç olmadıkça konuşmaz ve kimseyi incitecek bir söz söylemezdi. Çocuklar, ilk hocanın korkusunu unuttunca ve ikinci muallimin melek gibi ahlâkını görünce, birbirinin şeytani oldular ve hocanın yumuşaklığına güvenerek dersi bıraktılar ve vakitlerinin pek çoğunda ancak oyun oynamak için toplanır ve yapılmamış ders levhalarını birbirlerinin başında kırarlardı.”

استاد معلم چو بود کم آزار
خر سک بازند کودکان در بازار

“Muallim yumuşak huylu olursa, çocuklar pazarda birdir bir oynarlar.”

“İki hafta sonra o mescidin kapısından geçtim ve önceki muallimi gördüm ki gönlünü hoş etmişler ve yine makamına geri getirmişler... Üzüldüm ve lâ havle okuyarak yine, dedim, neden şeytani meleklerle muallim yapmışlar? Sözümü dünyayı gezip görmüş, tecrübeli bir ihtiyar işitti ve bana şu beyitle cevap verdi:

{ادشاهی} بسر بمکتب داد

لوح سیمیش بر کنار نهاد
بر لوح او نوشته بزر
جور استاد به ز مهر {مهر}

Yani “Padişahın biri oğlunu mektebe verir, gümüş yazı tahtasını da koltuğunun altına koyar. O levhanın üzerinde altınla yazılıdır ki: Hocanın şiddeti, babanın şefkatinden hayırlıdır.”

Bu hikâyede Sâdî'nin lüzumundan fazla yumuşaklık ve mülâyimlik kadar zorlama ve şiddeti de doğru bulmadığı, kâfi derecede açıktır. (s. 78)

Ş Aynı bâbın diğer bir yerinde Sâdî şöyle bir hikâye naklediyor:

“Âlimlerden biri bir şehzâdeye ders verirken, çekinmeden döver ve hesapsız azarlar, üzermiş... Çocuk bir gün babasına şikâyet etmiş ve elbisesini çıkararak dayak izlerini göstermiş. Babasının canı sıkılarak hocayı çağırıp ‘Sen bana tabi olan halkın çocuklarına bu kadar eziyeti uygun görmediğin hâlde benim evlâdına bu zulüm ve merhametsizliğin sebebi nedir?’ demiş. Muallim şu cevabı vermiş: Herkese düşünerek söylemek ve hareket etmek lâzımsa da hükümdar için daha lüzumludur... Çünkü hükümdarların elinden ve dilinden çıkan her şey, ağızdan ağza tekrar eder; cahil halkın sözü ve fiili ise o kadar dikkati çekmez! Şu hâlde hükümdar çocuklarının hareketlerini düzeltmek için halkınkinden daha çok şiddet göstermek mecburîdir.”

Sâdî'nin bu hikâye arasında söylediği bir kıt'ayı terbiyenin zaman ve mevsimi hakkındaki kanaati ifade ettiği için naklediyorum:

هر که در خریدش ادب نکند
در بزکی فلاح ازو برخاست
چوب تررا چنانکه خواهی {چوب}
نشود خشک جز بآتش راست

Yâni “Küçüklüğünde terbiye edilmeyenin büyüklüğünde esenlik bulup mutlu olması ihtimâli yoktur. Yaş fidanı istediğin gibi eğip bükersen; kuru ağaç ateşten başka şeyle doğrulmaz!”

Ş *Gülîstân*'ın çeşitli bölümlerinde terbiyeye, ahlâka, âdâba ve sosyal hayâta ait olan pek çok fıkralar (paragraflar yahut kısa hikâyeler) ve vecizeler vardır. Ben bunların konumuzla mümkün olduğu kadar alâkalı olan bazı kısımlarını alıp aktarıyorum.

İkinci, yâni Dervişlerin Ahlâkı bölümünde şöyle bir hikâye var:

“Üstâdım bana mûsikî ve dostlar meclislerinde bulunmamayı nasihat ederdi. Ben de gençlik sebebiyle devam etmekten kendimi alıkoyamazdım. Bir gün bir mûsikî mahfilinde pek fazla fena sesli bir şarkıcıya rastladım... O gece çok eziyet çektim. Ertesi (s. 79) günü herifi görünce saygı gösterdim, kendisine bir de altın verdim. Dostlar bu hareketime şaşıldılar. Hâlbuki ben bu tür meclislerden şu çalgıcı sebebiyle el çekmiş olmamın şükürünü yerine getirmek üzere o hediyeyi vermiştim. Nitekim Lokman'a ‘Edebi kimden öğrendin?’ diye sormuşlar. O da ‘Edepsizlerden öğrendim. Çünkü onlarda benim gözüme hoş gelmeyen ne gördümse, o fiilleri işlemekten sakındım.’ demiş.”

Üçüncü babın sonunda zarif bir hikâye daha vardır ki bu konuya manaca bağlı ve münâsebetsiz şeklindeki aşırı gayret sahipleri hakkında daima söylenmesi mümkündür:

“Pek kötü sesli bir adam bağırarak *Kur'ân* okuyordu. Yanından bir bilge geçerken, ‘Bu hizmete karşılık aldığın maaş nedir?’ diye sordu. O ‘Hiç!’ diye cevap verdi. ‘O hâlde ne için bu zahmete katlanıyorsun?’ sorusuna karşı da ‘Allah rızası için’ dedi. Bunun üzerine bilge, ‘Öyle ise Allah rızası için okuma!’ ricasında bulundu.”

Kanaatin Fazileti başlıklı bölümde bulunan:

خوردن برای زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست

“Yemek yaşamın ve Allah'ı anmak ve Ona ibadet etmek içindir. Hâlbuki sen yaşamayı yemek için zannediyorsun!” manasındaki beyit, Molyer'in batıda bir atasözü olan latifesine ne kadar benzer.

Sâdî'nin hayat hakkındaki anlayış ve görüşü çok tabî ve insanîdir. Meselâ Hicâz kervanında yalın ayak, başı açık bir fakir dilinden söylediği

نه برا شتر سوارم نه چو استر زیر بارم

نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم
غم موجود و {ریشانی} معلوم ندارم
نفسی میز نم آسوده و عمری بسر آرم

“Ne devenin üstünde, ne de katır gibi yük altındayım. Ne teb‘anın (bana tabi olan halkın) efendisi, (s. 80) ne padişahın kölesiyim... Varlığın gamından ve yokluğun perişanlığından kurtulmuş olarak rahat yaşar ve ömrümü bu şekilde tamamlarım” kıt‘asıyla hürriyetin zevkini terennüm eder. Bununla birlikte Sâdî rind meşrepli olmakla berâber hiçbir zaman maddî hayatı, refah ve çalışmanın lüzumunu ihmâl hususunda telkinlerde bulunmaz. Bilakis:

ر عمل کوش و هر چه خواهی {کوش
تاج بر سر نه و علم بر دوش
زاهدی در {لاس} کوشی نیست
زاهد {ک} باش و اطلس {کوش

“Bir işe çalış da istediğini giy! İlim ile süslen, başına taç koy! Zâhidlik eski giymekle değildir; temiz zâhid ol da istersen atlas giy!..”

Sâdî'nin bir hikâye münasebetiyle söylediği:

دروغ مصلحت آمیز

به از راست فتنه انگیز

“İş bitiren yalan, fitne çıkarıcı doğrudan hayırlıdır!” mealindeki beyti, bir atasözü şeklinde ifade edilir. Açıkça belli ki *Gülistan*'ı (örneği olmaksızın) meydana getiren şair, yalancılık hakkında ahlâkî bir kolaylık göstermiş değildir... Nitekim başka bir yerde:

بنطق آدمی بهترست از دواب

دوآب از تو به کر نکوی صواب

Yâni “İnsan, hayvanlardan konuşma (kabiliyeti) ile üstün olduğuna göre, sen doğru söylemezsen, hayvanlar senden iyidir” diyor.

Gülistan'ın bütün ahlâkî vecizelerini anmak, bu konunun ve hele bu makalenin kaldırma gücünden fazla olur. Bunların pek çoğu öyle dünya çapında ve insânî esaslardır ki, her zaman ve mekânda söylenmeye ve faydalanmaya elverişlidir. Bahsi tamamlarken bunlardan pek meşhur olan birini zikretmeden geçemeyeceğim: (s. 81)

بنی آدم اعضای یکدیگرند

که در آفرینش ز یک کوهزند

چو عضوی بدرد آورد روزگار

دیگر عضوهارا نماند قرار

تو که ز محنت دیگران بی غمی

نشا ید که نامت نهند آدمی

“Âdem oğulları aynı bedenin âzâsıdır. Çünkü yaratılıştaki aynı cevhere mensupturlar. Tâlih bir uzva acı verirse, diğer organlar için de rahat imkânı kalmaz. Ey başkalarının çektiği zahmete alâkasız olan! Sana insan adını vermek, uygun değildir!”

Bu mesnevî, içine aldığı tebliğ kudreti ile, yüksek ve insânî kanâat ile sanki on sene önce faraza Jores'in ağzından çıkmış bir sosyalist hitabesi sanılabilir. Gerçekten yüksek başlar, yüce zirveler gibi, her zaman ve mekânda birbirine benzeyen vasıflar gösteriyor.

İbrâhim Alâeddin.

KAYNAKÇA

- YAZAR, Mehmet Behçet, *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı*, İstanbul 1938.
- İbrâhim Alâeddin, “Nâbî’ye Göre Terbiye”, *Tedrisat Mecmuası*, Mart 1341, nr. 65, s. 141-151.
- İbrâhim Alâeddin, “Sünbülzâde Vehbî’ye Göre Terbiye ve Tahsil”, *Tedrisat Mecmuası*, Nisan 1341, nr. 66, s. 209-218.
- İbrâhim Alâeddin, “Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan”, *Tedrisat Mecmuası*, Şubat 1341 (Şubat 1925), nr. 64, s. 67-81.